

Kitap Tanıtma:

MEHMET ASAF (SAYGUN), *Volga Kıyılarında ve Muhtura: Esaret Hatıra ve Maceraları*, (Yay. Hz. Murat Cebecioğlu), İzmir Akademi Kitabevi 1994, XXIII+310 s.

İlkokul yıllarımda Birinci Dünya Savaşının ve Kurtuluş Savaşı'nın muharip neslinden pek çok savaş anılarını dinledim. Tarihimizin son yüz yıllık kesitinde ülkeleri için hiçbir kuşağın yapamadığı kadar fedakârlık yapan, kan ve can veren; karşılığında da verdikleri ölçüde sahipsiz bırakılan bu âbide insanlardan o yıllarda dinlediklerimin hepsini anladığımı iddia edemem. Hatta bir ölçüde, içlerinde çeşit çeşit ölüm motifi gizlenmiş cephe hikayelerinden, açlık ve bulaşıcı hastalık olaylarından ürktüğümü, korktuğumu dahi söyleyebilirim.

Dinlediğim her hikayeyi, olaylarda geçen ülke coğrafyasına ait isimleri çocukluk hayalleriyle bir yerlere yakıştırdım; ancak, her hikayede aslında Osmanlı Devleti'nin çöküş tarihinin anlatıldığını ve yeni bir Türk devletinin doğum sancılarının çekildiğini fark edemedim.

Bütün bu dinlediklerim içerisinde büyük dayım, rahmetli "*İbrahim Çelebi*", komşularımızdan "*Halil Çavuş*" "*Havranlı Dede*", "*Pir İsmail*" ve "*Topal Osman*" dedenin Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki esaret anıları vardı ki, bunların benim için hep özel bir yeri oldu. Delikanlılıklarının en güzel yıllarında Kafkas ve Galiçya Cephelerinde başlayan maceraları, "*Beyaz Deniz*" kıyılarındaki kasabalar ve Sibiry'a'nın Mançurya ile kesiştiği, ücra köşelerde devam etti. Uzak diyarlarda günlerini dipçik, açlık ve ölümlü kucak kucağa geçiren bu insanların anlattıklarında hep ilgimi çeken bir şeyler buldum. Çoğu geride genç eşini, sözlü veya nişanlısını bırakarak vatan savunması için seferberliğe koşmuştu. Bunların büyük bir kısmı da cephelerde erimiş; en talihsizleri de Rusya steplerinde, Sibiry'a'nın buz sahralarında sürüklenmişti. Bu talihsiz insanların "*hep sıra özlemi*" kokan esaret hikayeleri zihnimde anlatılması mümkün olmayan sorular uyandırır.

Vatan özlemi içinde "*verem olup*" Rusya steplerinde yok olup gidenlerin hikayelerini, ülke toprağına yüz sürme şansını yakalayanlardan dinleyebildiğim için kendimi şanslı sayabilirim..

VOLGA KIYILARINDA, ESARET HATIRA VE MACERALARI

Burada tanıtımını yapacağımız eserin yazarı, Mehmet Asaf Bey'dir. Mehmet Asaf (SAYGUN) tarafından kaleme alınan, *Volga Kıyılarında ve Muhtura: Esaret Hatıra ve Maceraları*, adlı eser, tarihçi-yazar Dr. Murat Cebecioğlu tarafından bugünkü yazıya aktarılarak 1994 yılında İzmir'de Akademi kitabevi tarafından yayımlanmıştır. Bu eser Türk tarihinin önemli bir kesitine ışık tutması açısından büyük bir kazançtır.

Mehmet Asaf Bey'in kim olduğunu şu şekilde açıklayabiliriz: 1896 yılında Hendek ilçesinde doğan Mehmet Asaf Bey, ilkokulu ve rüştiyeyi Hendek'te tamamlamıştır. Birinci Dünya Savaşı seferberliği sırasında 1916 yılında askere alınan Mehmet Asaf Bey, İstanbul Kağıthane'de yedeksubay temel eğitimini tamamladıktan sonra Kafkas Cephesinde görevlendirilmiştir.

Mehmet Asaf Bey'in asıl maceralı hayatı asker olduktan sonra başlamıştır. O da her Türk genci gibi, Birinci Dünya Harbi seferberliği ilan edilince askere çağırılmıştır. Onun esaret hayatı 13 Temmuz 1916 tarihinde başlar. Bu tarihte, bugün Kelkit ilçesine bağlı Güzyurdu köyü yakınlarında yapılan savaşta Ruslara esir düşer. Ruslar, Mehmet Asaf Bey ile diğer esir almış oldukları

Türk subay ve erlerini Bayburt, Erzurum, Hasankale, Sarıkamış, Kars ve Erivan yoluyla Tiflis'e sevk ederler. Türk esirlerini bir ay kadar Tiflis'te alkoyduktan sonra onları buradan trenle Volga ve Sibiryâ steplerinin uzak kasabalarına gönderilirler. Bu arada Mehmet Asaf Bey ile 95 kişilik esir kafesi Volga nehrinin kollarından birisinin üzerinde bulunan Vetluga kasabasına sevk edilirler.

Mehmet Asaf Bey'in, akıcı bir üslûp ile kaleme aldığı anılarında; esarete mahkûm olmuş, bunu artık bir kader olarak kabullenmiş insanın psikolojisi saklıdır. Esarete düşen askerler, çektikleri bütün sıkıntılara rağmen, içlerindeki yaşama sevincini hiçbir zaman kaybetmemişlerdir. Farklı kültür ortamı içerisinde, yabancı bir yerde zor koşullar altında varlık mücadelesini sürdürmüşlerdir. Esir Türk askerleri, bir anlık sevinçlerden mutlu olmayı, küçücük bir bakıştan kendilerine pay çıkarmayı bilmişler; içlerindeki ülkelerine dönme, sılıya kavuşma azmini bir an olsun yitirmemişlerdir.

Tanıtımını yapacağımız esere girmeden önce esirlik kavramı üzerinde durmanın yararlı olacağını düşünüyorum.

Milletlerin siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel organizasyonu olan devletlerin çıkarları bir başka devlette çatıştığı anlarda tarihte en çok başvurulan çözüm yollarından biri savaş, yani güç kullanımıdır. Strateji uzmanlarına göre savaş, siyasetin başka vasıtalarla devamıdır veya siyaset harbin başka vasıtalarla devamıdır. Devletler siyasetleri gereği savaşır; idealleri ve ilkeleri yolunda siyaset yaparlar. Bu amaçla savaş meydanlarında karşı karşıya gelen ordular, içinden çıktıkları kitleleri, millet yapan duygular ve inançlar için savaşmışlardır demek daha yerinde olur kanısındayım.

Tarih boyunca kitleler arasında çatışmaları sona erdirecek formüller üzerinde çalışan, ancak bunu bir türlü sonuca ulaştıramayan insanoğlu, hiç olmazsa bu çatışmaları belirli kurallara bağlamış ve sonuçta asıl amacın "*öldürmek*" olmadığını tespit etmiştir. Bundan dolayı savaşta esir düşmüş bir askeri, öldürülmesi gereken bir düşman olarak görmek yanlıştır. Esir olan taraf açısından bakıldığında, o artık bir düşman askeri değil, her an her askerin başına gelebilecek bir felakete uğramış, korunması gereken bir insandır. Bir felaketzedeye nasıl davranmak gerekirse ona da o şekilde davranmak gerekir.

Esaret felaketine uğramış bir asker için en zor durum esir düştüğünde başlar. Çünkü savaşın sıcaklığı henüz geçmemiştir. Esir olan birlik veya kişi psikolojik olarak düşmanlıkla sağduyu arasındaki çizgidedir. Öfkeler tam olarak yatışmamış, kinler süküta ermemiştir. Belki birkaç dakika önce süngü süngüye birbirlerini öldürmeye çalışan iki taraf arasında şimdi tanımlanması çok zor bir durum vardır. Her ne kadar uluslararası savaş kuralları "*savaş esirleri kendilerini esir eden: şahısların veya birliklerin değil, düşman hükümetinin hükmü altındadır*" diyorsa da, burada önemli olan nokta, esir alan tarafın birtakım duygulardan arınarak eline canlı olarak geçirdiği ve az önce kendisine kurşun sıkan rakibini "*savaş esiri*" olarak algılayabilmesidir.

Gerek Kafkasya, gerekse Galiçya Cephesindeki vuruşmalarda Rus askerlerinin eline geçen Türk savaş esirlerinin ilk düşünceleri, bu belirginleşmemiş anın endişe izlerini taşımaktadır. Ölümle hayat arasındaki ince çizgide gidip gelen bu düşünceler, sona doğru yaklaşıtkça kişisel çıkarları ön plana taşıyacak ve yerini tamamıyla nefis müdafasına bırakacaktır. Sarıkamış'ta esir düşen bir Türk subayı, (Kurmay Albay Arif Bey, *İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 29. Tümen, 3. Alay Sancağı Hattıraları*, İstanbul 1944) örümcek ağına benzettiği müdafaa hattını yaran düşmanın, süngü hücumuna kalktığı anda "*her, şahıs cephesiz silahlı, takatsiz vücuduyla müdafaa-i nefse uğraşıyordu*" derken bu kritik anı yansıtmaktadır. Bakın bu esir düşme anını, Rus askerleri arasında cephe gerisine götürülen bir Türk subayının duygu ve düşüncelerini anılarında şu şekilde görebiliyoruz:

"Gece korka korka kanatlarını çırpın kuşlar gibi ben de o günkü genç ve tecrübesiz halimle esaretin derin zulmeti ve acı ızdırapları içinde kalbim çarpa çarpa Rus askerlerinin önünde yürümeye başladım. Bu canavarların beni nereye götürdüklerini bilmiyordum. Nereye götürüyorlardı? Akubetim ne olacaktı? Kafamda büyüyen evham ve artan şüpheler içinde yürürken, omuzlarında asılı silahlarını ellerine alıp almadıklarını ara sıra gözlemekten geri kalmıyordum." (Selçuk, *Esaretin Acı Hataları*, s.17-18)

Aynı endişeleri bir başka Türk esiri, yedeksubay Arif Ölçen anılarında şu şekilde ifade eder:

"Bu sabah bir bölüğe komuta ediyordum, ama şimdi iki süngülü erin komutundayım. Şimdi buradayım, sonra kim bilir Sibiry'a'nın hangi buzlu çölünde olacağım. Ölse bundan daha iyi idi." (M. Arif Ölçen, *Veduga Irmağı*, Ankara, 1994, s.47)

Savaşın ilk döneminde esir düşenlerin (1914 Kasımında) durumları hakkında her hangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. 1914 Aralık ayında esir düşenler Sarıkamış ve Kars'ta geçici olarak tutulduktan sonra Rusya'ya sevk edilmişlerdir. Sağlık vs. nedenlerle kafilerden ayrılanlar Tiflis'te karantina altında tutulduktan sonra esir kamplarına gönderilmişlerdir. Avrupa cephesinde esir düşenler ise; Ukrayna, Asturhan ve Sibiry'a gönderilmiştir.

Doğu cephesinde esir düşen Türk askerleri, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Rusların Sarıkamış'a kadar inşa etmiş oldukları demiryolu hatı kullanılarak, trenlerle Rusya'ya sevk edilmişlerdir.

Trene bindirilmeleri sırasında birbirlerinden ayrılan Türk esirlerinden subay olanlar 3-4 ncü mevki vagonlara, erler ise yük vagonlarına yerleştirilmişlerdir. Hem subay, hem er vagonları kapasitesinin üstünde yolcu taşımaktadır. Esirlerin savaş alanından esir kamplarına kadar uzanan yolculukları yaklaşık olarak 1 ay sürmektedir. Vagonlarda sağlık koşulları iyi değildir. Tuvaleti olmayan bu vagonlarda yolculuk yapmak, esirlerin kısa sürede çeşitli hastalıklara yakalanmasına neden olmaktadır. Ayrıca iklimin sertliği, aşırı soğuk olması da bir başka olumsuz yandır. Sarıkamış'tan Renya istasyonuna 5000 km.lik mesafede 1-2 defa kapıları açılan trenlerde insan kaybı oldukça fazladır. Eksi 30 derecede yol alan tren vagonları esirlerin ifadesiyle adeta demir-den yapılmış tabut gibidir.

Bakınız o sıkıntılı dönemi yaşamış Merzifonlu Sadık adlı bir askerimiz evine gönderdiği mektubunda bu zorlu yolculuğu şöyle anlatır:

"Kaderimmiş yaralandım Sarıkamış Harbinde ,
Bacağımy doktor sardı kar soğuşunun altında
Bir gün kadar kalmışım şühedanın yanında
Tahtalara yattırdılar bir taş, damın altında
İki gündür hastahane yapılmıştı Divinik'te
Ruslar bize zorlu geldi kaldık düşman elinde
Bin ikiyüz yaralı idi bindirdiler trene
Kapidılar kapıları uktular hep bir yere
Konak deyip eylettiler domuz damına yatmaya
Gönderdiler yer kalmadı Omsk ile Krasnoyarsk'a
Zorla bizi üfüsleyip eylettiler İrkutsk'a"

Teğmen Hüsamettin Tuğaç anılarında bu yolculuk sırasında yaşadıklarından bir bölümünü şöyle anlatır: "Bir gün vagonlardan birinin küçük penceresinden bir Türk bağınyordu:

Saldat kardaş, saldat kardaş, Voda voda (su)!

Zavallı Türk esir Rus askerinden su istiyor ama, bir yudum su veren olmuyordu."

Nitekim, bu yolculuklarda susuzluktan ölen pek çok Türk askeri olmuştur. Ölen askerleri ise Ruslar yakarak ortadan kaldırmışlardır.

Bu yolculuklar esnasında esir askerlere sadece Rusya Türklerinin yardımları söz konusudur.. Tiflis ve Gence Türkleri de esirlere yardım etmişlerdir.

Kötü şartlarda devam eden bu yolculuklar sırasında Türk esirlerini sıtma, tifüs, dizanteri, tifo, zatürre vb. gibi hastalıklar perişan eder. Kış aylarında ölümler çok artar. Örnek vermek gerekirse, 1917 de Krosnoyarsk kampında bulunan esirler yaz aylarından 30-35 ölü verirken, ölümler Kasım ayında 600'ü geçmiştir.

Cesetler önceleri yakılırken, sonraları üç beşi bir arada defnedilmeye başlanmıştır. Çok soğuk yerlerde ise ölenler bir hangarda tutulur ve baharda defnedilirlerdi. Bu defin işlemleri bazen törenle icra edilirdi. Bu şekilde ölüp bilahare defnedilmiş pek çok Türk esirinin mezarları bugün meçhul bir durumdadır.

Esaret hayatında en önemli konu, sıladan gönderilen mektupların ulaşip ulaşmamasıdır. Mektuplar genelde çöp bidonlarına atıldığından çok nadir sahiplerine ulaşmıştır.

Esaret hayatındaki Arap subaylarla Türklerin arasındaki ilişkiler de son derecede gergindir. Nitekim Arap askerleri, milliyetçilik rüzgarlarının ve yapılan propagandaların etkileri neticesi Türkleri düşman bilmektedirler.

Birinci Dünya Savaşında Ruslar'a esir düşen askerlerin nasıl, ne şekilde, Türklerin ne tür bir yaratık olduğunu Rus halkı merak etmektedir. Korosnodar kampında yaşayan Raci Çakıröz anılarında bu konuda ilginç bir olayı şöyle anlatır:

"Herkes bizi 'Türkler acaba nasıl yaratıklardır?' diye görmeye geliyorlardı. Bazıları da bizde kuyruk olup olmadığını merak ediyorlardı. Bunlar cahil halk değil, propaganda ile bu hale getirilmiş, kimselerdi. Hatta bir öğle yemeği sırasında gelmiş biri, tesadüfen verilen balık çorbasını görünce 'Sizde balık yetişir mi?' diye sordu. Adama ortak bir denizimizin olduğunu, deniz olup da balık bulunmayacağını nasıl düşünebildiğini söyledim. Adam biraz düşündükten sonra kafasını vurarak 'Hey Aptal!' demiştir."

Şimdi Mehmet Asaf'ın anılarına dönelim ve nasıl esir olduğunu onun ifadeleriyle aktaralım:

(s. 8) "13 Temmuz 1916 tarihinde Kelkit'e bağlı Güzyurdu köyü ile Sadakhan'a giden yol üzerinde Ruslarla yapılan muharebede esir düştük. İki gün sonra Bayburt'a geldik. İlk defa geçtiğimiz vakit, savaş hatuna en yakın bulunmasına rağmen, en canlı bir hayata sahip olan bu şehrin bu seferki virane manzarası bende pek acı bir etki uyandırdı. Çoruh nehrinin matem türkülerini söyler sakın ve durgun akışı, kederleri daha da artırıyordu. Bayburt'tan sonra yaya yürümeye başladık. Maden Hanlarında arama yapıldı. Güya orada otomobile binip götürecekerdi. Ertesi günü tekrar yaya olarak yola çıktuk. Aşkale'den geçip Karasu, Tercan ovasından geçip Erzincan'a, oradan da Erzurum'a vardık. Erzurum'da dizanteriden dolayı hastaneye yatırıldım, 25 günlük karantinadan sonra 25 Ağustos 1916 tarihinde Sarıkamış'tan trene binerek hareket ettik. Gideceğimiz yerin Moskova olduğu söyleniyordu."

Mehmet Asaf Bey ile birlikte gönderilen esir kafilesi, Erivan üzerinden Tiflis'e ulaşır. Tiflis'te bir müddet alkonulan esirler, zaman zaman çarşı pazarı gezme izni de alırlar. Çarşıda gördükleri Türklerin yardımlarından övgüyle bahseden yazar, kendilerine teselli verdiklerini de anlatır. Tiflis'te yaklaşık bir aya yakın bir süre kalan esir kafilesi, 3 Ekim 1916 tarihinde şehirden hareket eder. Meçhul bir yöne doğru yolculuk başlamıştır. Trenin kimilerine göre Sibiry'a, kimilerine göre Moskova'ya gideceği söylentileri ortalıkta dolaşmaya başlamıştır. Mehmet Asaf anılarında; (s.20) "*Mademki, geriyle ilgimiz koparılmıştı. İçerilere doğru sürülürken artık bizim için mesafe kavramı önemli olamazdı; Gideceğimiz yerin uzak veya yakın olmasının hiçbir önemi yoktu. Bu yolculuğun sonunda, bizi bekleyen kader ne olursa olsun, yorgunduk ve bitkinlikten ağırlaşmış vücudumuzu hiç olmazsa sabit bir karargahın rahatlığına kavuşmak ümidiyle bir çeşit sevinç bile duymakta idik.*"

Tren, Hazar kıyısından hareketle, Viladıkafkas'ı aşar ve oradan Rostov'a ulaşır. Kafkaslardaki tren yolculuğu sırasında soğuk, esirlerin büyük bir bölümünün hasta olmasına neden olmuştur. Soğuğa dayanmak için de istasyonlarda bulunan çeşmelerden akan kaynar suyu alelade teneke kutulara koyup çay demleyen ve bunu içerek biraz olsun rahatlayabildiklerini ifade eden Mehmet Asaf Bey, yolculuk sırasında kendisini en çok etkileyen bir olayı şöyle anlatır:

(s.22-23) "*Bakü yakınında bir küçük istasyonda çay içiyorduk. Büfe önünde bir Rus subayı, elinde tabancası bir aşağı bir yukarı dolaşiyor, arasıra kapıdan bakıp bizi süzüyordu. Yüzünde hiddet ve öfke vardı. Nihayet dayanamayarak içeri girdi. Rusça bilen bir arkadaşımız ne istiyor sunuz diye sorduğunda, sizi çiğ çiğ yemek istiyorum cevabını aldı. Siz yamyam mısınız diye sorulunca da, siz bizim soydaşlarımızı öldürdünüz. Sizi sağ bırakmak cinayettir. Bunun üzerine arkadaşımız, silahtan arındırılmış, savunmasız esirleri öldürmek cinayettir deyince, siz kanlısınız. Bir Rus lokantasında çay içmek hakkını nereden buluyorsunuz. Sizi bana teslim etseler hepimizi kurşuna dizerim.*"

Sonradan Ermeni milletine mensup olduğunu öğrendikleri bu kişinin meğerse kaçık biri olduğunu farketmekte gecikmemişlerdir.

Türk esirlerini götüreren tren Tiflis'ten ayrıldıktan yaklaşık onyeddi gün sonra Moskova'nın banliyölerine ulaşır. Bu yolculuk da oldukça sıkıntılı geçmiştir. Moskova'ya ulaştıklarında esirlerin nerede iskan edilecekleri de artık belli olmuştur. Mehmet Asaf Beyin dahil olduğu grubun, Kostroma vilayetinin Vetluga kasabasına yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Kostroma vilayeti eski Rus knezlerinin merkezidir. Şary'a istasyonunda trenden inen esirler, sürgün yerleri olan Vetluga kasabasına kadar atların çektiği kızakla gideceklerdir. Günlerce süren tren yolculuğundan sonra, esirlerin karlar üzerinde kayan kızaklarla devam eden yolculuğu oldukça eğlenceli ve zevkli geçmiştir. Moskova'da İsveç Kızılhaçı vasıtasıyla kendilerine dağıtılan elbise, battaniye ve bir miktar para ile yolculuk sırasında ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Vetluga kasabasına giderken, akşamları uğradıkları Rus köylerinde kalan esirler, buralarda Rus halkını daha yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Misafir kaldıkları evde Rusların akşam yaptıkları eğlencelerle biraz olsun neşelenen esirler bu eğlencelere "*Dağ Başını Duman Almış*" marşını söyleyerek katılmışlardır. Rus köylülerinin giyim-kuşamı, kız ve erkeklerin karşılıklı tavır ve hareketleri, yaşlıların tutumları Türk esir kafilesinin ilgililerini çeken konular arasındadır.

4-5 gün kızakla süren yolculuktan sonra, Vetluga kasabasına giren esir kafilesi, ilk defa sabit bir yere kavuşmanın sevinci içindedir. Nehir kıyısında güzel bir kasabacık olan bu yer ilk bakışta Mehmet Asaf Bey ve diğer esirlerin hoşuna gitmiştir. Uzaktan güzel görünen bu şehre, yaklaşıp-tıkça umdukları gibi olmadığını gören esirler, hayal kırıklığına uğramışlardır. Esir subaylar bundan böyle bu şehirde Ruslar tarafından belirlenen evlerde kapalı bir hayat geçireceklerdir. Bu evlere ise Rusya'da verilen isim "*Dom'dur.*"

Burada Dom sistemiyle iskan konusuna açıklık getirmek gerekirse; Türk esirleri esir kampları dışında dom denilen ev sistemiyle iskan edilmiştir. Hükümet makamları tarafından kiralari esir subayların maaşlarından ödenmek kaydıyla, sivil şahıslardan temin edilen bu evler, esas sahiplerinin ismiyle anılırdı. Bazı yerlerdeki esirlerin ev kiralarını ise Ufa'daki Türkler veriyordu. Dom sistemiyle kiralanacak evlerin müstakil ve katlı olmasına dikkat edilirdi.

Bu arada belirtmek gerekirse, esir subaylara bir miktar maaş verildi. Bu durum, 1907 Lahay Sözleşmesininin 17. Maddesinde de yer almıştı. Buna göre, *"Esir subaylar, kendi hükümetlerinin karşılması şartıyla, esir buldukları ülkede aynı rütbedeki subayların sahip oldukları maaşa sahip olacaklardır."*

Rütbelere göre Rus Hükümeti,

Türk subaylara Mülazım-ı saniden Yüzbaşıya kadar 50 ruble,

Binbaşidan-Miralaya kadar 75 ruble,

Diğer yüksek rütbelilere ise 125 ruble maaş vermiştir. (Bilgi için bk., Gnkur. ATASE Arşivi nr: A-130, Kls: 2494, Ds.19, F: 11)

Evlere yerleştirilen subaylara bedelleri maaşlarından kesilmek üzere karyola, ot yatak ve yastık verilir; evin diğer gereçlerini kendileri temin ederlerdi. İlaşé işlemini de çarşıdan alıp yapırlardı. Dom sisteminde esirin evin içinden dışarı çıkması yasaktı. Bakın bu durumu Ruslara esir düşmüş en yüksek rütbeli Türk subaylarından biri olan İhsan Paşa hatıralarında şöyle anlatıyor:

"Biraz geniş nefes almak için olsa evin kapısından dışarı çıkmak ve gözlerini dört duvardan hariç bir yere geçici de olsa uzatmak mümkün olmazdı. Her dakika, her saniye Moskof nefeslerinin baskıları altında geçiyor, temiz hava almak bile mümkün değildi" (İhsan Paşa, "Harp Esnasında", İleri, 22 Mart 1919, nr:433)

Bu sıkı güvenlik tedbirleri içinde tuvalete bile gözetim altında götürülen esirlerin odalarını pencereleri devamlı kapalı tutulmaktadır. Kapılar kilidi, pencereler ise çivilidir.

Varvarin'deki bir domda ısrarlı isteklerin ardından *"fotuçka"* denilen küçük pencerelerin açılmasına izin koparan Türk esirlerinin bu olayı kutlamaları şöyle anlatılır:

"Bugün Domçirkina sakinleri arasında bir bayram havası vardı. Herkesin yüzü gülüyor. Kumandan muavinine rica edilerek odaların birer pencerelerinin açılmasına izin alındı. Bu bizim için bir mutluluktur. Bu mutlu anı kutlamak için açılış töreninde nutuklar söylendi, kılama çayları içildi." (Faik Tonguç, *Bir Yedek Subayın Hatıraları*, s.123)

1917 Bolşevik devrimine kadar çok sıkı güvenlik altında dom hayatı geçiren esir subaylar, devrimin Rus ordusundaki hiyerarşik sistemi felç etmesi nedeniyle, etrafındaki güvenlik çemberinin kırılmasıyla rahat bir nefes almışlardır. Devrimden sonra kamplarda iskan edilenlere göre daha serbest kalan domlardakiler çarşıya muhafız olmadan çıkmaya başlamışlardır.

İşte, Mehmet Asaf Bey ile birlikte bu kasabaya yerleştirilen esirlerin ikamet edildiği evin adı Domçirkina'dır. Bu eve yerleştikten sonra herkes bir şeylerle uğraşmaya başlamıştır. Kimi, yabancı dil çalışırken, kimi de tavla ve domino oyunu ile vakit geçirmektedir. Rusça pratik de yaptıklarını belirten Mehmet Asaf Bey, arada bir ihtiyaç için çarşıya gittüklerini de belirtir. Mehmet Asaf Bey, Domçirkina'daki ilk gününü şöyle anlatır: (s. 39) *"Bana gelince içinde derin bir sıkıntı vardı. Uğradığımız hayal kırıklığı galiba beni çok sarsmış olacak ki, günlerce evden ve bahçeden dışarı bir adım atmadım. Bir çeşit melankoliye tutulmuş gibi idim..."*

1916 yılı Ekim ayında Vetluga'ya gelen esirler, arada bir ele geçirdikleri Rus gazetelerinden dünyada olup bitenlerden haberdar olurlar. Amerikan başkanı Wilson'un dünya barışı hakkındaki fikirlerini, Türkiye'deki gelişmeleri bu yolla öğrenmektedirler.

Mehmet Asaf Bey, birkaç ay kadar esir kampında kaldıktan sonra, arkadaşları gibi uydurma hastalık bahanesiyle dışarıya çıkma izni aldığını, dışarda biraz olsun özgürlüğün tadını çıkar-maya çalıştığını belirtir.

Domçirkina kampı sakinlerinin eğitim seviyeleri devrine göre yüksek düzeydedir. Bu arada kamp komutanından izin alarak, Kırım'da yayınlanan Tercüman gazetesine abone olma istekleri geri çevrilmiş; Kazan'da Tatarca yayınlanan Yıldız gazetesine abone olmaları tavsiye edilmiştir. Ama birkaç gün sonra, Tercüman gazetesine de abone olmuşlardır. Sansürsüz olarak gelen gazete esir subayların; güncel olayları öğrenmelerine büyük fırsat tanımaktadır.

Esir subaylar bir müddet sonra da başka bir kampa, Varansofsky kampına gitmişlerdir. Diğer ikametlerine göre, daha rahat olan bu yerde biraz daha ferahlamışlardır. Yaz mevsiminde Vetluga ırmağı kıyısında yüzmeye dahi gidebilen esirler, Rus halkı ile de samimi ilişkiler kur-maya başlamıştır. Bu samimiyetin kurulmasında Selami isimli bir arkadaşının büyük rolü olduğunu bahseden yazar, arkadaşının her türlü hünere sahip birisi olduğunu da belirtir. Selami hem kaldıkları evde, hem de dışarıda yaptığı çeşitli taklidlerle herkesin ilgisini çekmeyi başarmış birisidir.

Bu arada Mehmet Asaf Bey ve arkadaşları başarısızlıkla sonuçlanan bir kaçma teşebbüsünde de bulunurlar. Bu kaçış esnasında bir arkadaşları Rus askerleri tarafından öldürülür.

Bolşevik İhtilali sırasında, esirler büyük bir sıkıntı içine düşmüşler, maaşlarını alamadıkları gibi, kamp şartları daha da sertleşmiştir. Rus halkının da bu geçiş döneminde büyük sıkıntılar çektiğini ifade eden yazar, eşya fiyatlarındaki artışın çok yüksek olduğunu, yiyecek sıkıntısı baş gösterdiğini belirtir. Tabildotta çıkan yemekler ise son derece kötüdür. Rusların kullandıkları yağın kokusuna bir türlü alışamayan esirler, siyah çavdar ekmeğini yediklerini, hele şekeri hiç bulamadıklarını belirtir. Çaylarını çoğunlukla kırlama ile içen Türk esirleri, bundan böyle gözleme ve umma yollarına başvurmuşlardır. Gözleme ve umma metodu ise bizim esirlerin buldukları bir yoldur: Mehmet Asaf Bey bu durumu anılarında şöyle açıklar: (s. 81) "*Mesela, bir tek küp şekeriniz kalmıştır. Bununla kırlama çay içecek olursanız, ancak bir bardak içebilirsiniz. Fakat ,şekeri gözünüzün önüne koyup ona bakarak ve lezzetini tatlanma duygunuzu hayali şekilde düşünerek birçok bardak çay içebilirsiniz. Ummaya gelince; bu zavallı usulün de, içeriği diğerinden farklı değildi. Gözlerinizi yumup, hayalinizde bir şeker parçasını göz önüne getirerek çay içeceksiniz."*

İaşe problemi 1916 kışından itibaren zaman zaman kendini hissettirmekte her konuda kıtlık görülmektedir.

Rusya'da esir olarak bulunmuş olan bir başka Türk subayı Arif Ölçen anılarında bu sıkıntıyı şöyle anlatır:

"Açlıktan ölecek gibi idik. Garnizonda et diye verilen, kar altında sakladıkları kurtlanmış, öküz ve manda kafalarıydı. Suda haşlayarak yiyorduk. Kokusundan midemiz bulanıyor ve istifra ediyorduk. Ekmeğin miktarı da 170 grama indirildi. Yazın ince ince doğranmış, olarak küplere basılan ve kışın konserve niyetine kullanılan lahana yaprağıyla çorba pişiriyorduk. Çorba öylesine kötü kokuyordu ki, onu da içemez olduk."

Açlık esir subayları ve askerleri ölüme mahkum etmektedir. Verem alabildiğine artmıştır. Kimi esirler genç yaşta ölüm endişesiyle vasiyetlerini dahi yazmışlardır. Bunlardan biri de 20 yaşındaki Sivaslı Mülazım Mehmet Efendi'nin 20 Nisan 1917'de kaleme aldığı bir vasiyetnamedir. Gençliğinin baharındaki bu Türk subayı bakan vasiyetinde şunları yazıyordu:

"Vasiyetnamemdir:

1. *Şimdilik param yoktur.*
2. *Üç banknot Muharrem Efendi'ye borcum vardır.*
3. *Eşyalarımın fiyatı 3 banknot tutarsa onu ödeyin.*
4. *Eğer ölürsem, yalnız bir kefenle gömün.*
5. *Bu hatıra defterimle, bilahare yazacağım mektup, arka sayfadaki adrese gönderilsin.*
6. *Mezarımın içine cüzdanımdaki kağıtları ve oradaki mendili (nişanlısının) hiç açmadan koyun.*
7. *Bu hatıra defterini aileme bırakıyorum. 20 Nisan 1917"*

(T.Alkan, *Sivaslı Bir Zabitin Hatıra Defterinden*, s.14)

Yine Mehmet Asaf Bey'e dönecek olursak, anılarının bu kısmında biraz da olsa, meydana gelen Sovyet devriminden bahsederek, duyduklarını aktarmaya çalışmıştır. Rusların bu sistemi ilk zamanlar yadırgadıklarını da ifade etmektedir. Bu arada başka bir kampa Zabiliski kampına gönderildiklerini belirten yazar, burada da sessiz bir hayat sürdürdüklerini ifade eder.

Bir müddet sonra esirler, Malaşovodom kampına gönderilir. Bu kamp, dört yol ağzında, pencereleri demir parmaklıklı, basık ve çok dar bir yerdir. Mehmet Asaf Bey, burada tutsaklığının en hüzünlü günlerini yaşadığını belirtir. Burada arkadaşlarından genç bir romancı ile bir gazete çıkarmaya karar verdiklerini belirtir. Gazete iki yapraklık olacak ve elle çoğaltılacaktır. Gazeteye verilecek isim konusunu epeyce düşündüklerini belirten yazar, nihayet, Rusça yok, mevcut değil, anlamına gelen "Niyet" kelimesini uygun bulduklarını belirtir. Mehmet Asaf Bey'e göre bu kelime bütün esirlik hayatının bir özeti idi. Rusya'da herşey hemen bir yoktan ibaretti. Hürriyet yok, yiyecek yok, giyecek yok, gezmek yasak, muhitindeki insanlarla konuşmak yasak. Mehmet Asaf Bey gazetesini 37 sayı yayınladıktan sonra bırakmak zorunda kalmıştır. Bir müddet sonra tekrar Çirkindom'a döndüğünü ve eski arkadaşlarına kavuştuğu belirtir. Burada Kazan Türkleriyle de temasa geçmeyi deneyen esirler, bir Tatar tüccar aracılığıyla dünyada olup bitenleri öğrendiklerini ifade eder.

Kamp hayatında yaşlı subaylarla gençler arasında da kuşak çatışması vardır. Hele alaylı subayların tavırları bir başkadır. Bu arada dışarı çıkma iznine tekrar kavuşan esirler biraz olsun rahatlamışlardır. Hatta Mehmet Asaf Bey, Rus halkı tarafından Napolyon'a benzetilmektedir. Özellikle bu benzerlikten dolayı Rus kızlarının ilgisi ise oldukça fazladır. Mehmet Asaf Bey ise, giydiği ucube kıyafete rağmen, böyle meşhur birine benzetilmekten dolayı memnundur.

Nihayet 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk barışından sonra esirlerin ülkelerine iadesi konusu gündeme gelmiştir. Moskova'ya gelen Türk temsilcilerle irübata geçen esirler, Sovyet yöneticileriyle yapılacak görüşmelerden sonra serbest bırakılacaklarını öğrenmişlerdir. Nihayet Vetluga'ya gelen bir şileple esir kafilesi bir gün Moskova'ya doğru yola çıkar. Mehmet Asaf Bey, her ayrılığa bir hüznün yaşandığını ifade ederek, sıkıntılı da olsa üç yıla yakın bir ömür sürdürdükleri bu kasabadan ayrılmanın üzüntüsünü hissettiğini belirtir. Mehmet Asaf Bey,

Ruslar her ne kadar tarihi düşmanımız iseler de, halkın yardımsever, iyi niyetli olduğunu belirtmekten kendini alamaz. Volga nehrinde devam eden yolculuk nihayet Ninji Novgorod şehrinde sona erer. Esir kafilesi buradan trenle Moskova'ya ulaşır. Moskova'da basit bir muayeneden sonra, trenle Varşova'ya hareket ederler. Varşova'nın bir harabe şehir olduğunu belirten yazar, halkın büyük bir sıkıntı içerisinde olduğunu anlatır. Kafile, Varşova'dan hareketle Budapeşte, Belgrat, Sofya üzerinden Çerkesköy'e gelir. Mehmet Asaf Bey anlamlarının sonunu şu şekilde noktılıyor:

(s.155) "Yurda döndüğümüz tarih, Mondros mütarekesi sıralarında idi. Rusya'da iken sadece bu ülke ile yapılan münferit barış görüşmelerine göre öğrendiğimiz yanlış ve eksik bilgilerden başka bir haberimiz yoktu. Feci akibet, yurda dönüşümüzle beraber gözlerimizin önüne serilmişti. Fakat, Sevr antlaşması ile eli kolu bağlanan Türk Milleti, büyük Atatürk'ün önderliğinde tarihin en kudretli silkinişini gösterdi. Bugün, medeni milletlerle bir hizada yürüyen hür ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin göğsü iftiharla kabaran fertlerinden biri olarak defterimi kapatıyorum. 15 Mayıs 1939"

Mehmet Asaf Bey hatıralarının 159-306 ncı sayfaları arasında Kurtuluş Savaşı yıllarında bайдan geçen olayları anlatmıştır. Onun esaret dönüşünden sonraki hayatına bakacak olursak, kısaca şunları belirtebiliriz:

Rusya'da yaklaşık üç yıla yakın bir esaret hayatı yaşadıkdan sonra memleketi Hendek'e dönen Mehmet Asaf Bey, çok gezip gören birisi olması nedeniyle siyasi faaliyetlere de katılır. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Hendek şubesinde görev alır. İngilizlerin kışkırtması ve İstanbul hükümetinin de desteği ile çıkartılan Düzce-Bolu-Hendek- Adapazarı isyanından dolayı suçlu görülerek Eskişehir'e götürülüp haps edilir. Daha sonra Ankara'ya götürülür. Yargılamanın sonunda idam cezasına çarptırılır. Hüccresine götürülürken, Ali Fuat Paşa'nın kendisini affettiğine dair söylediklerini mahkeme başkanı Kılıç Ali'ye söylenmesini ister. Kılıç Ali ile görüştürülür ve cezası sürgüne çevrilir. Eğirdir Gölündeki Can adasına gönderilir. Sakarya Savaşına kadar burada sürgün kalır. Daha sonra affedilir ve Hendek ilçesine döner.

Mehmet Asaf Bey gibi, I. Dünya Savaşı yıllarına ait esaret hatıralarını kaleme almış pek çok Türk subayı mevcuttur. Onların bu hatıralarının bulunup yayınlanması son derece önemlidir. Savaşın bir yerde, psikolojik boyutunu da gözler önüne seren bu eserlerdeki bilgilerden de istifade ile I. Dünya Harbi cephele tarihini yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. (Geniş bilgi için bk., Cemil Kutlu, *I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmesi Faaliyetleri*, Atatürk Üniv. İnk. Tar. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997; öte yandan Doç. Dr. Cemalettin Taşkıran tarafından I. Dünya Savaşında Türk Esirleri konusunda arşive dayalı olarak yapılan çalışma da orijinal bilgileri içermesi bakımından son derece önemlidir.)

Sonuç olarak belirtmek gerekirse; Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında girdiği kader muharebesinde; en çetin iklim şartlarının hüküm sürdüğü doğu cephesinde esirlik acısını tadan, uzun yıllar Rus esaret kamplarında kaldıktan sonra yurda dönen Mehmet Asaf Bey, İstiklal Harbi yıllarında haksız yere cezalandırılmaktan dolayı güvenmiştir. Bundan dolayı hayatının geri kalan kısmını sessiz bir şekilde Hendek ilçesinde geçirmiş ve 1 Mart 1976 tarihinde vefat etmiştir.

Birinci Dünya Harbi, bir yerde Osmanlı Devleti'nin kader muharebesi idi. Bu muharebede, devlet binlerce Mehmet'i, vatan bilinen diyarları savunmak için gönderdi. Bunların kimi çölün kırgın, kavurucu sıcağında, kimi Sarıkamış ve Galiciya'nın soğuk ikliminde, kimi Sina-Filistin, Irak ve Yemen'de kimi de ve Çanakkale'de şehit oldu. Büyük bir kısmı da esirlik acısını tattı. Bugüne kadar arşivlerimizde yapılan çalışmalar yeterince sonuçlandırılmamış olsa da 140.000 ki-

şinin üzerinde askerimizin Birinci Dünya Savaşı sırasında esir düştüğü kabul edilir. Bu rakam bazılarına göre, Osmanlı Devleti'nin seferber ettiği asker sayısının %10'u nispetindedir. Milli Savunma Bakanlığının yayınladığı şehitler albümü, Birinci Dünya Harbinde şehit düşen askerlerimizin sayısını, bulunduğu en ast birliğe varıncaya kadar açıklamaktadır. Esirlerle ilgili de böyle bir çalışmanın yapılması gerekmektedir. Esir düşen askerlerimizin bir kısmı, Mısır'da, bir kısmı Yemen'de, bir kısmı Birmanya ve Hindistan'da bir kısmı Rusya steplerinde kalmışlar; orada ev bark kurmuşlar; dönebilenlerin sayısı ise oldukça az olmuştur. Mondros Mütarekesi'nden veya savaştığımız ülkelerle yapılan ikili anlaşmalardan sonra yurda dönen esirlerimizin büyük bir kısmı, bu defa Yunanlılarla yapılan Kurtuluş Savaşına katılmak durumunda kalmışlar; büyük bir bölümü de psikolojik rahatsızlıklar içerisinde kendi köşelerine çekilerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ne hazindir ki, biz ülkeleri için çarpışırken esir düşen, esaretten kurtulduktan sonra yurda geri dönerek İstiklâl Harbine de katılan bu insanlarımızın büyük çoğunluğuna, şerefle taşıyacakları bir madalya dahi veremedik....

ZEKERİYA TÜRKMEN*

* Gnkur. ATASE Başkanlığı Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi.